

УДК364(477.4)“1917/1919”

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2024.2.10>

Геннадій КУЧЕРОВ

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри інклюзивної освіти, реабілітації та гуманітарних наук, Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут», вул. Годованця, 13, м. Кам'янець-Подільський, Хмельницька обл., Україна, 32300
ORCID: 0000-0002-7979-0855

Анатолій СКРИПНИК

доктор історичних наук, доцент, завідувач кафедри інклюзивної освіти, реабілітації та гуманітарних наук, Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут», вул. Годованця, 13, м. Кам'янець-Подільський, Хмельницька обл., Україна, 32300
ORCID: 0000-0002-3812-918X
Scopus ID: 57210734859

Бібліографічний опис статті: Кучеров, Г., Скрипник, А. (2024). Добродійні практики сільських «Просвіт» Правобережної України (1917-1919 рр.). *Ввічливість. Humanitas*, 2, 65–71, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2024.2.10>

**ДОБРОДІЙНІ ПРАКТИКИ СІЛЬСЬКИХ «ПРОСВІТ»
ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ (1917-1919 РР.)**

На основі аналізу архівних матеріалів та публікацій регіонального періодичного друку характеризується благодійна діяльність сільських «Просвіт» Правобережної України у 1917-1919 рр., що є метою статті. Незважаючи на велику увагу наукового співтовариства до феномену філантропії, остання не стала предметом міждисциплінарних спеціальних досліджень (у нашому випадку соціальної роботи та історії України).

З'ясовано, що сільські «Просвіти» регіону здійснювали благодійну діяльність на постійній основі. Вони, перебуваючи ближче до народу, як правило, якісніше, ніж державні та військові органи, справлялися з вирішенням багатьох соціальних проблем на місцях.

Визначено та охарактеризовано основні напрями, форми, мотиви благодійності просвітницьких товариств. Зокрема, пріоритетною для благодійних намірів сільських «Просвіт» була сфера освіти, а серед різноманітних форм роботи, за рахунок яких здобувалися кошти нужденним, помітне місце посідали театральні заходи. Показано внесок сільських просвітян у становлення і розвиток системи дошкільного виховання.

Встановлено активну участь «Просвіт» у фінансовій підтримці учнів та студентів через призначення стипендій.

У дослідженні наголошується, що діяльність сільських «Просвіт» регіону на терені благодійності була активною, різноманітною, в ній переважали безоплатна праця і велика організаторська робота, що привертало увагу громадськості до актуальних соціальних проблем різних категорій населення. Просвітяни активно залучалися до громадської діяльності, набували навичок плідного співробітництва як з органами державної влади, так і місцевим населенням.

На основі проведеного дослідження автори пропонують дослідити благодійну роботу сільських просвітян у контексті одного з найважливіших елементів розвитку громадянського суспільства того часу.

Ключові слова: сільські «Просвіти», товариство, Правобережна Україна, благодійність, допомога.

Gennadiy KUCHEROV

PhD in Historical Sciences, Associate Professor of the Department of Inclusive Education, Rehabilitation and Humanities, Educational Rehabilitation Institution of Higher Education “Kamianets-Podilskyi State Institute”, 13 Hodovantsya str., Kamianets-Podilskyi, Khmelnytskyi region, Ukraine, 32300
ORCID: 0000-0002-7979-0855

Anatolii SKRYPNYK

Doctor of Historical Sciences, Associate Professor, Lecturer at the Chair of Inclusive Education, Rehabilitation, and Humanities, Educational Rehabilitation Institution of Higher Education “Kamianets-Podilskyi State Institute”, 13 Hodovantsya str., Kamianets-Podilskyi, Khmelnytskyi region, Ukraine, 32300

To cite this article: Kucherov, G., Skrypnyk, A. (2024). Dobrodiini praktyky silskykh «Prosvit» Pravoberezhnoi Ukrainy (1917-1919 rr.) [Charitable practices of rural "Prosvit" of Right Bank Ukraine (1917-1919)]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 2, 65–71, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2024.2.10>

CHARITY PRACTICES OF RURAL «PROSVIT» OF RIGHT BANK UKRAINE (1917-1919)

On the basis of the analysis of archival materials and publications of regional periodicals, the charitable activity of rural «Prosvit» of Right Bank Ukraine in 1917-1919 is characterized, which is the purpose of the article. Despite the great attention of the scientific community to the phenomenon of philanthropy, the latter has not become the subject of interdisciplinary special research (in our case, social work and the history of Ukraine).

It was found that the rural «Prosvit» of the region carried out charitable activities on a permanent basis. They, being closer to the people, as a rule, better than the state and military bodies, coped with the solution of many social problems on the ground.

The main directions, forms, motives of charity of educational societies are defined and characterized. In particular, the priority for the charitable intentions of the rural «Prosvit» was the sphere of education, and among the various forms of work, at the expense of which money was raised for the needy, theatrical events occupied a prominent place. The contribution of rural educators to the formation and development of the preschool education system is shown.

The active participation of «Prosvit» in the financial support of pupils and students through the awarding of scholarships has been established.

The study emphasizes that the activity of rural «Prosvit» in the region in the field of charity was active, diverse, it was dominated by unpaid work and great organizational work, which drew the public's attention to the current social problems of various categories of the population. Enlightened people were actively involved in public activities, acquired the skills of fruitful cooperation both with state authorities and the local population.

Based on the conducted research, the authors propose to investigate the charitable work of rural enlightened people in the context of one of the most important elements of the development of civil society at that time.

Key words: rural «Prosvit», society, Right Bank Ukraine, charity, help.

Актуальність проблеми. У другій половині XIX-початку XX ст. благодійність в Україні набуває широкого розмаху. Це було пов'язано як із загостренням соціальних протиріч у пореформений період, так і з активізацією громадянської ініціативи та прагненням громадськості, згладивши негативні наслідки модернізації, забезпечити соціальне благополуччя в умовах слабкої державної політики у цій сфері.

Особливе місце у системі філантропства займали культурно-освітні товариства «Просвіти». Разом із суто просвітницькою діяльністю, як-от: організацією бібліотек-читалень, книгозбірень, відкриттям освітніх закладів, дитячих садків, влаштуванням театральних заходів, літературно-музичних вечорів, лекцій, виданням і поширенням літератури та періодичних видань тощо, вони займалися й благодійною діяльністю – наданням допомоги соціально незахищеним категоріям громадян.

У XIX-початку XX ст. філантропія набула нової якості. Допомога людям, які потрапили у скрутне становище, стала усвідомленою необхідністю. Благодійність сприяла пом'якшенню соціальних протиріч, гармонізації суспільних відносин і підтримці соціальної стабільності.

Відтак вивчення та врахування історичної практики благодійності є важливим для оптимізації суспільно-політичної ситуації в сучасній Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У радянський період історії України благодійність розглядалася як буржуазне поняття несумісне з класовою боротьбою. У працях науковців вона аналізувалася переважно, у контексті, народної освіти. Після Другої світової війни про філантропію або взагалі мовчали, або піддавали критиці. Лише з кінця 80-х років XX ст. інтерес до благодійності починає відроджуватися.

Ретроспективний огляд теоретичних та емпіричних напрямів досліджень у сучасній літературі доброчинності здійснили В.М. Ніколаєвський і В.В. Омельченко (Ніколаєвський, Омельченко, 2014, с. 27-37).

Тема діяльності громадських благодійних організацій в Україні в роки Першої світової війни зацікавила Н.І. Загребельну та І.А. Коляду. Для цього періоду, на думку науковців, характерна більш активна громадська благодійна діяльність, ніж у попередні десятиліття. Вони відзначили роль церкви, влади, гро-

мадських організацій і суспільства в допомозі цивільному населенню та військовим в умовах війни, добродійну діяльність миколаївської «Просвіти» (Загребельна, Коляда, 2006).

Ю.В. Сербалюк простежив процес становлення соціальної опіки на території Правобережної України у 1860-х-1914 рр. (Сербалюк, 2015).

К.С. Світич проаналізувала благодійну діяльність жінок з надання допомоги українським військовослужбовцям під час Першої світової війни. Акцентувала увагу, що у благодійній діяльності брали участь особи різного віку і соціальних груп тощо (Світич, 2017).

Також науковців зацікавили юридичні особи, які займалися організацією благодійної допомоги. Зокрема, Н.М. Лаврушина вказала на етапи та тенденції функціонування українських товариств допомоги дітям у 1918-1939 рр. Дослідниця описала діяльність організацій, товариств і комітетів, які надавали допомогу дітям, визначила позитивні та негативні сторони такої підтримки, встановила причини ліквідації товариств тощо (Лаврушина, 2020).

Окресленої проблеми частково торкалися у своїх дисертаційних дослідженнях Ю.І. Гузенко (Гузенко, 2004), Ф.Я. Ступак (Ступак, 2010), Т.М. Курінна [Курінна, 2004] та ін.

Як бачимо, в українській історіографії відсутні праці, в яких докладно висвітлювалася історія сільських «Просвіт» у контексті благодійної діяльності. Тому розгляд питання їхньої філантропічної роботи у роки Української революції залишається актуальним.

Мета статті. Проаналізувати благодійність як важливий аспект соціальної роботи сільських «Просвіт» Правобережної України у 1917-1919 рр.

Виклад основного матеріалу дослідження. Свого найвищого розвитку філантропічна діяльність у російській імперії досягла в другій половині XIX-на початку XX ст. Пожвавлення благодійності відбувалося в надзвичайні періоди в історії країни, зокрема під час воєн. Після приєднання до останньої влітку 1914 р. росії, що одразу набуло глобального значення, існуюча авторитарна влада не змогла самостійно перебудувати всі сфери суспільного життя для успішного управління в нових умовах. Відтак зросла роль громадських об'єднань у зв'язку з недостатньою гнучкістю бюрократичного

апарату щодо належної організації надання допомоги військовослужбовцям і цивільному населенню.

З 1917 р. на розвиток громадської благодійності, крім подій Першої світової війни, мало вплив виборювання української державності. Через це проблеми багатьох категорій громадян залишалися невирішеними. До їх розв'язання приєдналися й сільські «Просвіти» Правобережної України. Перед товариствами, які безпосередньо на місцях здійснювали культурно-освітню роботу, постали питання найбільш продуктивної організації власної діяльності, надання відчутної, постійної допомоги особам і закладам, що найбільше її потребують, контролю за використанням коштів.

Питання добродійства було предметом розгляду багатьох форумів, які відбувалися на території регіону. Зокрема, навесні 1917 р. з'їзд представників подільського духовенства й мирян постановив пропонувати Центральній Раді й Подільській «Просвіті» розіслати листки у церкви для збирання пожертв на національні справи (З'їзд, 1917, с. 3). За свідченням архівних документів, на сільських сходах члени осередків ставили питання про фінансову підтримку Центральній Раді. Як правило, селяни сприймали цю інформацію позитивно й ухвалювали рішення про те, що «сход наклав на себе «податок на рідну справу» (ДАКО, ф. 1447, оп. 1, спр. 10, арк. 1).

Одним із напрямів неформальної соціальної підтримки освіти було надання комплексної підтримки незаможним учням і студентам. Ще з кінця XIX ст. така допомога надавалася студентам, які здобували освіту у середніх, професійно-технічних навчальних закладах, університетах та коледжах. І хоча через діяльність благодійних організацій було неможливо розв'язати всі освітні проблеми України, проте це компенсувало брак її державного фінансування. До цієї роботи долучилися й сільські просвітницькі товариства. Зокрема, 20 жовтня 1918 р. «Просвіта» с. Женишківець Летичівського повіту Подільської губернії поставила виставу І. Тогобочного «Борці за мрію». На чистий прибуток керівництво товариства закупило підручники для малозабезпечених дітей місцевих початкових і середніх шкіл, безкоштовно поширило літературу (По Україні, Нова Рада, 1918, №200, с. 3).

Сфера освіти була пріоритетною для благодійних намірів сільських «Просвіт», оскільки суспільство потребувало освічених громадян, економіка вимагала працівників зі спеціальними знаннями тощо. З іншого боку, можливості багатьох осередків були обмежені й недостатні для розв'язання об'ємних завдань. Відтак, на порядку денному постало питання об'єднання фінансових засобів товариств. Кошти, акумульовані в межах повіту чи губернії, можна було б вкласти для вирішення більш актуальних проблем. Так, «Просвіти» Бердичівського повіту до просвітницького шкільного фонду спрямували частину коштів на розвиток української школи у повіті. Маючи у своєму розпорядженні грошові ресурси повітове товариство асигнувало 8 тис. крб. на українські книжки для місцевих шкіл (По Україні, Селянська думка, 1917, №1, с. 4).

Серед різноманітних форм роботи сільських просвітян надзвичайно помітне місце займали театральні заходи. Зазвичай, вистави були платні, щоб компенсувати витрати на їх проведення та отримати прибуток. Для багатьох осередків це було основним джерелом доходу. Гроші, зібрані від театральних заходів, зазвичай використовувалися на просвітницькі або благодійні цілі: на допомогу бідним дітям, особам із інвалідністю, українським військовим, ветеранам війни, Національному фонду тощо. Іноді товариства безкоштовно організовували вистави для тих чи інших категорій громадян. Так, зусиллями Софії Крекотень у с. Козацькому Київської губернії у 1917 р. засновано товариство «Просвіта». Просвітяни поставили кілька вистав. Прибуток із першої спрямували на допомогу родичам загиблих військових та у фонд осередку, з прибутку другої – 40% на школу, 35% – на допомогу українським військовим, 25% – на користь товариства (По Україні, Народна воля, 1917, №98, 13 вересня/31 серпня, с. 2).

Якщо ж фінансовий стан просвітницьких товариств зміцнювався, вектор їхньої діяльності зміщувався в сторону опіки над соціально незахищеними категоріями громадян. Головна увага приділялася становищу учнівської молоді та дітям, позбавленим батьківської турботи. Так, драмгурток «Просвіти» с. Соколівки Уманського повіту протягом перших місяців року поставив кілька вистав, чистий прибуток від

яких розподілив: на потреби школи (300 крб.), на декорацію для майбутніх вистав (100 крб.), на організацію свята Т. Шевченка (40 крб.), на просвітницьку бібліотеку-читальню (155 крб.). Не забули просвітяни і про 2-х сиріт місцевих селян, виділивши їм 60 крб. (Дописи, Союз, 1918, №5, 19 (6) квітня, с. 3). Артистичний гурток згадуваного вже товариства «Просвіта» с. Женишківцево 20 жовтня 1918 р. поставив виставу «Борці за мрії» І. Тогобочного. Незважаючи на те, що для малограмотних глядачів захід виявився не зрозумілим і нудним, збір був повним. Чистий прибуток із вистави товариство призначило на придбання підручників для бідних учнів місцевих початкової та вищої початкової шкіл (По Україні, Нова Рада, 1918, №200, с. 3). 22 жовтня 1918 р. вийшла одноденна газета «Свято Поділля» – видання Подільської «Просвіти». Прибуток від її реалізації передано бідним студентам-українцям Кам'янець-Подільського державного українського університету. На користь цих же студентів місцева «Просвіта» організувала концерт-виставу (Хроніка, Свято Поділля, 1918, 22 жовтня, с. 8). На фоні інфляції воєнного часу фінансовий стан молоді був украй важким. Тому навіть незначна допомога просвітян частково сприяла розв'язанню фінансових негараздів юних здобувачів освіти.

Розбудова України як держави висунула нові вимоги до системи освіти, зокрема нагальну потребу у творчих, активних, обдарованих, інтелектуально, творчо та духовно розвинених особистостях. Через це одним із першочергових завдань тодішньої сфери освіти стало зосередження педагогічної та суспільної уваги на формуванні у талановитій молоді прагнення до особистісного становлення, самовизначення, соціальної єдності, культурного розвитку тощо. 1 липня 1918 р. гетьман П. Скоропадський схвалив 350 стипендій для українських середніх і загальноосвітніх шкіл (імені Т. Шевченка, Г. Сковороди, І. Котляревського, Є. Гребінки, П. Гулака-Артемівського, М. Костомарова, П. Куліша та інших) (Стипендії, Відродження, Київ, 1918, 10 серпня, № 87, с. 4) та постановив виділити 77 500 крб. для бідних українських студентів (Нариси, 2011, с. 309). Сільські «Просвіти» також приєдналися до цієї справи. У статуті багатьох із них включалися «доброчинні» пункти. Це налаштовувало просвітян на

активну соціальну роботу з різними категоріями населення. Зокрема, у статуті Кропивлянської «Просвіти», що на Поділлі, зазначено, що товариство «заводить різні фонди і стипендії для допомоги кращим учням продовжувати свою науку далі» (ДАВО, ф.р.-841, оп.1, спр.10, арк. 50). Сприяння розвитку молодих талантів підтримувало й місцеве населення, виказуючи шану до просвітницьких осередків.

Враховуючи важливість виховання дітей та брак фахівців у системі дошкільного виховання, сільські «Просвіти» Правобережної України акцентували свою увагу на цій ділянці роботи. На відміну від Західної Європи та США, у царській росії рівень розвитку дошкільного виховання у сільській місцевості було зведено до мінімуму, зокрема в Україні нараховувалося всього 47 дитячих садків (Народна, 1967, с. 191). Тож увага до цього питання після 1917 р. мала неабияке значення. Ще за Центральної Ради було розпочато створення мережі зразкових дитячих виховних закладів (садків та ясел, притулків, захистків тощо), які мали стати основою для подальшої розбудови системи дошкільного виховання. Заходами органів місцевого самоврядування, «Просвіт» та інших інституцій розпочато справу поширення зазначених дитячих установ, особливо у сільській місцевості. До цієї справи долучилися самі селяни. Вони писали заяви у відділ дошкільного виховання при губернському земстві, у яких висловлювали бажання відкрити дитячі садки. Така заява, наприклад, надійшла від мешканців с. Грузького Гайсинського повіту Подільської губернії. У ній зазначено, що місцева «Просвіта» виділила на цю справу 6 тис. крб. (По Україні, Нова Рада, 1919, №20, 29 (16) січня, с. 3). Отже, спільними зусиллями громади і сільських просвітян справа дошкільного виховання поліпшувалася.

Не залишали поза увагою просвітяни і про членів своїх товариств. У випадку виникнення скрути їм, залежно від фінансових можливостей, надавалася підтримка. Наприклад, просвітяни с. Топорі Сквирського повіту з постановки двох вистав «Нова дорога» і «Бувальщина» 500 крб. надали членам осередку, які опинилися у скрутному становищі, як-то: через хворобу, пожежу та інші подібні випадки. Крім того, керівництво осередку призначило п'ять стипендій по 20 крб. кожна кращим учням,

чий батьки чи вони самі були членами «Просвіти» (Загоднюк, 1919, с. 4). Така робота спонукала просвітян і членів їхніх родин до більш активної діяльності серед місцевого населення та була більш мотивованою та ефективною.

Однією з благодійних ініціатив сільських «Просвіт», зважаючи на воєнний час, невдачі на фронтах, стала підтримка українських військових: їм дарували книжки із бібліотек та книгарень, хворим, що перебували у шпиталях роздавали продукти харчування, тютюн тощо. З огляду на їхнє важке становище, товариства інколи проводили безкоштовні заходи. Командир Н Сагайдачного полку Жупінас висловив від імені українських військових подяку державному інспектору Н Запорожської дивізії Варчуку за організацію вистави. Останній у свою чергу через часопис «Вісник УНР» висловив подяку режисеру аматорського театру гуртка проскурівської «Просвіти» Азовському та його гурткові, хоріві товариства та його керівнику Пугачу, лекторові Таращуку і оркестрові Галицького корпусу за організацію безкоштовної лекції, вистави і концерту для козаків і старшин дивізії (Лист, 1919, с. 4).

До допомоги українським військовим долучилося й міністерство народної освіти (департамент позашкільної освіти). Він звернув особливу увагу на просвітницькі театри і хори, зокрема вимагав фінансову допомогу для них, а також розпочав підготовку для цих інституцій спеціальних інструкторів. Планувалося організувати мандрівний театр виключно для фронту. Передбачалося також, що у театрах буде надаватися щодня безкоштовно 300 місць для козаків, а щопонеділка організовуватимуться безкоштовні вистави (Міністерство, 1919, с. 2).

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, сільські «Просвіти» Правобережної України на постійній основі здійснювали благодійну діяльність. Перебуваючи ближче до народу, вони, як правило, якісніше, ніж державні та військові органи, справлялися з вирішенням багатьох соціальних проблем на місцях. Кошти, виручені за рахунок просвітницьких заходів спрямовувалися нужденним, зокрема освітнім закладам, дошкільним установам, учням і студентам, військовим тощо. Займаючись практичною роботою на ниві благодійності, просвітяни долучалися до громадської діяльності, набували навичок плідного співробітництва

як з органами державної влади, так і місцевим населенням.

Благодійна робота сільських просвітян, безсумнівно, будучи школою відповідальності,

стала одним із найважливіших елементів розвитку громадянського суспільства того часу.

Саме на цей аспект доречно звернути увагу у наступних наукових пошуках.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гузенко Ю. І. Становлення і діяльність громадських благодійних об'єднань на Півдні України в другій половині XIX-на початку XX ст. (на матеріалах Херсонської губернії) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України». Черкаси, 2004. 18 с.
2. Державний архів Вінницької області, ф.р.-841, оп.1, спр.10, 163 арк.
3. Державний архів Київської області, ф. 1447, оп. 1, спр. 10, 17 арк.
4. Дописи. *Союз* (Умань). 1918. №5. 19 (6) квітня. С. 3.
5. Загоднюк Й. Хроніка. С. Топорі. *Воля* (м. Сквир). 1919. №10. 23 січня. С. 4.
6. Загребельна Н. І., Коляда І. А. Велика війна: Українство і благодійність (1914-1917 рр.). Київ: Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. Ін-т Історії України НАН України, 2006. 194 с.
7. З'їзд подільського духовенства й мирян. *Нова Рада*. 1917. №35. 10 травня. С. 2–3.
8. Курінна Т.М. Розвиток благодійності на Середньому Подніпров'ї (кінець XVIII – початок XX ст.) : дис... канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України». Київ, 2004. 167 арк.
9. Лаврушина Н. Етапи та тенденції діяльності товариств допомоги дітям в Україні (1918-1930-ті рр.) [Електронний ресурс]. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2020. Вип 27. Том 3. С. 186–192. URL : http://www.aphn-journal.in.ua/archive/27_2020/part_3/34.pdf.
10. Лист до редакторів. *Вісник УНР* (Вінниця, Кам'янець-Подільський). 1919. Ч.34. 6 серпня. с.4.
11. Міністерство народної освіти (по департаменту позашкільної освіти). *Народна воля* (м. Кам'янець-Подільський). 1919. Ч.14. 13 листопада (31 жовтня). С. 2.
12. Нариси історії української революції 1917–1921 років / Ред. кол.: В.А.Смолій (голова), Г.В.Боряк, В.Ф.Верстюк, С.В.Кульчицький, В.М.Литвин, Р.Я.Пиріг, О.П.Рєєнт, О.С.Рубльов, В.Ф.Солдатенко, Ю.І.Терещенко. НАН України. Інститут історії України. Київ : НВП "Видавництво "Наукова думка" НАН України", 2011. Кн. 1. 390 с.
13. Народна освіта і педагогічна наука в Українській РСР (1917-1967) : монографія / [А. Г. Бондар, О. Г. Дзевєрін, Б. С. Кобзар та ін.]. Київ : Рад. шк., 1967. 482 с.
14. Ніколаєвський В.М., Омельченко В.В. Добродійність у ретро (перспективі): огляд теоретичних та емпіричних напрямів досліджень у сучасній літературі. *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна*. Серія «Теорія культури і філософія науки». 2014. Вип. 52. С.27–37.
15. По Україні. *Нова Рада*. 1918. №200. 30 (17) жовтня. С. 3.
16. По Україні. *Нова Рада*. 1919. №20. 29 (16) січня. С.3.
17. По Україні. *Селянська думка* (м.Бердичів). 1917. №1. 11 вересня. С. 3-4.
18. По Україні. *Народна воля* (м. Київ). 1917. №98. 13 вересня/31 серпня. С. 2.
19. Світич К.С. Жіноча благодійність в сфері надання допомоги військовослужбовцям періоду Першої світової війни. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія : Гендерні дослідження. 2017. Вип. 3. С. 148–155.
20. Сербалюк Ю.В. Соціальна опіка в правобережній Україні (1860-ті-1914 рр.): історичний аспект : монографія. Кам'янець-Подільський : ПП «Медобори – 2006», 2015. 220 с.
21. Стипендії імені українських діячів. *Відродження* (Київ). 1918. 10 серпня. № 87. С. 4.
22. Ступак Ф. Я. Благодійність та суспільна опіка в Україні (кінець XVIII-початок XX ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України». Переяслав-Хмельницький, 2010. 40 с.
23. Хроніка. *Свято Поділля*. 1918. 22 жовтня. С. 8.

REFERENCES:

1. Huzenko, Yu.I. (2004). Stanovlennya i diyal'nist' hromads'kykh blahodiynykh ob'yednan' na Pivdni Ukrayiny v druhiy polovyni XIX-na pochatku XX st. (na materialakh Khersons'koyi huberniyi) [Formation and activity of public charitable associations in the South of Ukraine in the second half of the 19th and early 20th centuries. (based on the materials of the Kherson province)]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Cherkasy [in Ukrainian].
2. Derzhavnyy arkhiv Vinnyts'koyi oblasti, f.r.-841, op.1, spr.10, 163 ark.
3. Derzhavnyy arkhiv Kyuyivs'koyi oblasti, f. 1447, op. 1, spr. 10, 17 ark.
4. Dopysy [Posts] (1918). *Soyuz (Uman') – Soyuz (Uman)*, 5, 3 [in Ukrainian].

5. Zahodnyuk, Y. (1919). Khronika. S. Topori [Chronicle. S. Topori]. *Volya (m. Skvyra) – Volya (Skyra city)*, 10, 4 [in Ukrainian].
6. Zahrebel'na, N. I., & Kolyada, I. A. (2006). *Velyka viyna: Ukrayinstvo i blahodiynist' (1914-1917 rr.) [The Great War: Ukrainianism and Charity (1914-1917)]*. Kyiv: Nats. ped. un-t im. M.P. Drahomanova. In-t Istoriyi Ukrayiny NAN Ukrayiny [in Ukrainian].
7. Z'yizd podil's'koho dukhovenstva y myryan [Congress of Podil clergy and laity] (1917). *Nova Rada – New Council*, 35, 2–3.
8. Kurinna, T. M. (2004). Rozvytok blahodiynosti na Seredn'omu Podniprovyi (kinets' XVIII – pochatok KhKh st.) [Development of philanthropy in the Middle Dnieper region (late 18th – early 20th centuries)]. *Extended abstract of candidate's thesis* [in Ukrainian].
9. Lavrushyna, N. Etapy ta tendentsiyi diyal'nosti tovarystv dopomohy dityam v Ukrayini (1918-1930-ti rr.) [Stages and trends of activities of children's aid societies in Ukraine (1918-1930s)]. *Aktual'ni pytannya humanitarnykh nauk – Current issues of humanitarian sciences*, 27, 3. 186–192. Retrieved from http://www.apnh-journal.in.ua/archive/27_2020/part_3/34.pdf [in Ukrainian].
10. Lyst do redaktoriv [Letter to the editors] (1919). *Visnyk UNR – Herald of the UNR*. Ch.34, 4 [in Ukrainian].
11. Ministerstvo narodnoyi osvity (po departamentu pozashkil'noyi osvity) [Ministry of Public Education (under the Department of Extracurricular Education)] (1919). *Narodna volya (m. Kam'yanets'-Podil's'kyi) – Narodna volya (Kamyanets'-Podil'skyi)*. Ch.14, 2 [in Ukrainian].
12. Smoliiy, V. (Ed.). (2011). *Narysy istoriyi ukrayins'koyi revolyutsiyi 1917–1921 rokiv [Essays on the history of the Ukrainian revolution of 1917–1921]*. (Book 1). Kyiv : NVP "Vydavnytstvo "Naukova dumka" NAN Ukrayiny" [in Ukrainian].
13. Bondar, A. H., Dzeverin, O. H., Kobzar B. S., & ta in. (1967). Narodna osvita i pedahohichna nauka v Ukrayins'kiy RSR (1917-1967) [Public education and pedagogical science in the Ukrainian SSR (1917-1967)]. Kyiv : Rad. shk. [in Ukrainian].
14. Nikolayevs'kyi, V.M., & Omel'chenko, V.V. (2014). Dobrochynnist' u retro (perspektyvi): ohlyad teoretychnykh ta empirychnykh napryamiv doslidzhen' u suchasniy literaturi [Philanthropy in retro (perspective): a review of theoretical and empirical directions of research in modern literature]. *Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho universytetu im. V.N. Karazina. Seriya «Teoriya kul'tury i filozofiya nauky» – Bulletin of Kharkiv National University named after V.N. Karazin. Series "Theory of Culture and Philosophy of Science"*, 52, 27–37 [in Ukrainian].
15. Po Ukrayini [Across Ukraine] (1918). *Nova Rada – New Council*, 200, 3 [in Ukrainian].
16. Po Ukrayini [Across Ukraine] (1919). *Nova Rada – New Council*, 20, 3 [in Ukrainian].
17. Po Ukrayini [Across Ukraine] (1917). *Selyans'ka dumka (m.Berdychiv) – Peasant opinion (Berdychiv)*, 1, 3–4 [in Ukrainian].
18. Po Ukrayini [Across Ukraine] (1917). *Narodna volya (m. Kyiv) – People's will (Kyiv)*, 98, 2 [in Ukrainian].
19. Svitych, K. S. (2017). Zhinocha blahodiynist' v sferi nadannya dopomohy viys'kovosluzhbovtsyam periodu Pershoyi svitovoyi viyny [Women's charity in the field of assistance to servicemen during the First World War]. *Naukovi zapysky Natsional'noho universytetu «Ostroz'ka akademiya». Seriya : Henderni doslidzhennya – Scientific notes of the National University "Ostroh Academy". Series: Gender studies*, 3, 148–155 [in Ukrainian].
20. Serbalyuk, Yu. (2015). Sotsial'na opika v pravoberezhniy Ukrayini (1860-ti-1914 rr.): istorychnyy aspekt [Social welfare in right-bank Ukraine (1860s-1914): historical aspect]. Kam'yanets'-Podil's'kyi : PP «Medobory – 2006» [in Ukrainian].
21. Stypendiyi imeni ukrayins'kykh diyachiv [Scholarships named after Ukrainian figures] (1918). *Vidrodzhennya (Kyiv) – Renaissance (Kyiv)*, 87, 4 [in Ukrainian].
22. Stupak, F. Ya. (2010). Blahodiynist' ta suspil'na opika v Ukrayini (kinets' XVIII-pochatok XX st.) [Charity and public welfare in Ukraine (late 18th-early 20th centuries)]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Pereyaslav-Khmel'nyts'kyi [in Ukrainian].
23. Khronika [Chronicle] (1918). *Svyato Podillya – Holiday of Podillia*, 8 [in Ukrainian].